

О. Михайловська

СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У ході економічних та політичних змін у державі перед суспільством, звісно, виникла необхідність зміни соціальної організації, яка відповідала потребам часу. Тому розвиток ідей громадянського суспільства в Україні став дією, політичною за своїм характером: громадянське суспільство з початку 90-х років ХХ ст. бачилось як соціально-політична альтернатива етатизованому і політизованому соціуму. У цих умовах одним із можливих варіантів може стати національна модель громадянського суспільства, активно інтегрована у систему вже існуючих зразків.

Громадянське суспільство не тільки автономізує суспільну сферу, а й опосередковано надає владі нових рис: хоч воно тісно пов'язане з політичною системою, але й здійснює функцію обмеження, визначає співвідношення політичних та інших джерел у житті соціуму. В даному контексті громадянське суспільство виступає як методологічний засіб у трактуванні політичних явищ.

Аналіз історичної ретроспективи українського соціуму дає змогу зазначити відсутність факторів, які можуть заважати розвитку громадянського суспільства в країні. Більше того, у сучасних умовах суспільство має реальну можливість еволюціонувати в напрямку громадянського суспільства.

Актуальність цієї проблеми відображено у ряді досліджень українських науковців. Значний інтерес становлять монографії та колективні наукові розробки, зокрема В. Баркова, С. Бобровіка, О. Богінича, В. Горбатенка, Т. Довгунь, А. Колодій, О. Онищенко, М. Патей-Братасюк, Ф. Рудича, М. Рябчука та ін.

Автору видається цікавим виявити умови та фактори, які сприяють або заважають формуванню та розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні у проекції на Луганську область.

В українських умовах особливо зловоденним стає вирішення питання про співвідношення держави та громадянського суспільства. Національні традиції протегування, соціального патронажу та патерналізму з боку держави дуже міцні у свідомості населення, в практиці трудових та соціальних відносин. Тим більш цікаві очевидні зрушення у суспільній свідомості, які відбулися останнім часом. Стає помітною тенденція ототожнення структур громадянського суспільства з

реальною силою, яка виконує функції, раніше притаманні державним органам.

Однак це не означає, що держава однозначно буде витіснена зі сфери соціального життя. Цілком можливий варіант зближення, і навіть частково – зростання, сфер впливу держави та громадянського суспільства у формі синтетичних виробничих утворень корпоративного типу, проведення спільних акцій (гуманітарних, екологічних заходів тощо). В руках держави завжди будуть залишатися достатньо сильні важелі впливу на громадянське суспільство, серед яких можна визначити правове визнання та забезпечення недоторканності інститутів громадянського суспільства, встановлення правил оподаткування, делегування прав та обов'язків, створення каналів комунікації.

Деякі науковці звертають увагу на те, що не тільки держава (влада) прагне розширити свої можливості впливу на громадянське суспільство. Але і останнє, у свою чергу, успішно здійснює експансію на полі, яке раніше безроздільно належало державі, намагається звеличити власні прерогативи за рахунок перегляду спектра прав інститутів владного регулювання [1].

Політика лібералізації, що почалася з 1992 року, за своєю суттю стала відповіддю уряду держави на соціальні сподівання населення, які були пов'язані зі змінами економічних та політичних основ життя суспільства. При цьому позначилася тенденція до зростання цінності таких особистих людських якостей, як професіоналізм, компетентність, здатність засвоювати необхідні нові знання, володіти загальнокультурним та професійним світоглядом. Ця тенденція, безумовно, значно посилилась у кінці 90-х рр., що відмічається у ряді соціологічних досліджень [2].

Однак слід зазначити, що об'єктивні, часто – і суб'єктивні труднощі реформ призвели спочатку до соціального розчарування, а потім – опору, прагненню відстояти свої права.

Так, у Луганську починаючи з 1992 року створюються правозахисні організації, які займають певну нішу в структурі громадянського суспільства. Вони покликані змінювати уявлення про юридичний захист особи. Діяльність цих організацій зараз охоплює значні групи населення, незалежно від політичних поглядів (Луганське обласне відділення Міжнародної асоціації захисту від безробіття, Громадський комітет захисту конституційних прав та свобод громадян, “Правовий щит” та ін.).

У розвинутому громадянському суспільстві горизонтальні зв'язки між його окремими структурними елементами відіграють роль базових конструкцій. При цьому, що достатньо типово для українсь-

кої моделі у цілому, поряд з такими горизонтальними зв'язками існують і розгалужені зв'язки між інститутами громадянського суспільства та органами влади. Принциповим у функціонуванні подібних організацій є більша або менша міра їх самостійності та фінансова незалежність від владних структур різного рівня. Фінансування йде, як правило, з декількох джерел: прибутки від власної установчої діяльності, благодійні пожертвування громадян та організацій, гранти від зарубіжних неурядових фондів, а також частково – з місцевих бюджетів. За даними соціологічних досліджень, проведених Міжнародним Банком Реконструкції та Розвитку, основними джерелами фінансування для НДО на сході України є: 51% – внески українських бізнесменів, 45% – іноземні гранти, 32% – членські внески, 14% – фінансування з бюджету, 11% – ін. [3].

Розглядаючи проблему інституціоналізації громадянського суспільства в Україні, не можна не звернути уваги на роль Конституції України 1996 року. На відміну від колишніх вітчизняних варіантів, діюча Конституція України має пряму дію, що значною мірою збільшує її юридичну та політичну цінність, особливо у контексті інститутів громадянського суспільства, які дотепер формуються. Стаття 3 Конституції проголошує, що найвищою соціальною цінністю є людина, її права та свободи, а усталення та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4]. У даному випадку особливе значення має той факт, що кожне діюче громадянське суспільство базується на визнанні прав людини, їх пріоритетності перед правами держави або якихось інших організацій.

Не менш вагомою можна вважати статтю 15, у якій декларується політична, економічна та ідеологічна різноманітність [5]. Значення цієї статті важко переоцінити: тут закладено основи існування громадянського суспільства, створення можливостей для його незалежності та повноцінного розвитку. Конституція є документом, який створює юридичне поле для функціонування інститутів громадянського суспільства.

На відміну від попередніх, у діючій Конституції відбулася відмова від тотального одержавлення суспільних відносин, які зводять нанівець можливість відносно незалежного розвитку громадянського суспільства; запропоновано новий підхід до визначення характеру відносин. Її автори, замість всебічної державної опіки та регламентації суспільного життя, запропонували принцип, який веде до соціального партнерства та взаємодопомоги держави і громадянського суспільства.

Така тенденція, без перебільшення, є загальносвітовою. Багатогранний характер відносин держави та громадянського суспільства виявляється на сучасному етапі практично в усіх без винятку сферах

суспільного життя – починаючи від інституту сім'ї та закінчуючи вирішенням проблем екології, культури, моральності, духовності та ідеології.

Найбільшу проблему у взаємовідносинах держави та громадянського суспільства здатна породити ситуація, коли сторони у своїх діях виходять із різної або навіть протилежної ціннісної орієнтації. У цьому випадку вирішення конфлікту можливе у декількох варіантах: спільний пошук сторонами компромісного варіанту взаємодії; соціальна революція, яка змінює політичний устрій; зміна політичного режиму в сторону знищення, в результаті чого громадянське суспільство поглинається державою або сильно звужується сфера його дії та інтересів.

Враховуючи соціальний та політичний фон України останнього десятиріччя, можна з упевненістю сказати, що і другий, і третій варіанти розвитку подій малоймовірні. На сучасному етапі державна влада має життєву потребу у громадянському суспільстві.

Тому не випадково як на державному, так і на регіональному рівнях ініційована ідея громадянської згоди як визначаючого фактору функціонування громадянського суспільства. Для України принципово важливими є такі складові громадянської згоди: забезпечення громадянського миру, територіальна цілісність, єдність правового простору, стабільність державної влади та її інститутів, нейтралізація причин та умов, які сприяють соціальним та міжнаціональним конфліктам, територіальному сепаратизму. Однак, на думку автора, не зовсім коректно говорити про уніфікований підхід до розуміння та засоби досягнення громадянської згоди для всіх адміністративно-територіальних суб'єктів. Тому кожен регіон має запропонувати власну внутріполітичну формулу громадянської згоди, яка відповідає його етнополітичним та регіональним особливостям розвитку.

У сучасних умовах держава, як орган макроуправління та втілення принципово-суспільних інтересів, здатна виконати роль інтегратора соціуму тільки у сполученні та взаємодії з процесами самоорганізації та самоврядування. Одним із найбільш яскравих прикладів є діяльність територіальних громад. Слід зазначити, що Луганська область, на жаль, досі не має нормативно-правової бази функціонування даного інституту, яка дозволяє достатньо ефективно залучати населення до самостійного вирішення місцевих проблем.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що інститути громадянського суспільства, як виразники власних інтересів, здобувають статус конституйованого партнера держави, який має специфічний набір прав та прерогатив для якомога повноціннішої реалізації потреб соціуму. Тут

треба зазначити, що головне завдання держави, політичної системи суспільства в цілому складається у нормативно-правовому оформленні прерогатив громадянського суспільства та держави. Відсутність або недорозвиненість правової бази функціонування громадянського суспільства неминуче буде породжувати “ефект флюгера”, коли у залежності від симпатій та антипатій державної влади сфера громадянського суспільства може істотно звужуватися або розширюватися.

Сьогодні стає очевидним, що процеси становлення громадянського суспільства та демократичної правової держави в сучасній Україні будуть іти паралельно, взаємообумовлюючи один одного. В цьому виявляється одна зі специфічних умов нашої країни, яка викликана унікальною ситуацією переходу від одного соціально-політичного устрою до іншого.

На думку автора, однією з принципових ознак, за якою можна робити висновок про можливості та перспективи розвитку громадянського суспільства у тій або іншій країні, є здатність громадян до самоорганізації у поєднанні з відповідним рівнем розвитку суспільної свідомості, в основі якої лежать визнання прав людини і принципи самостійності та відповідальності. Сучасна українська дійсність відзначає достатньо високою динамікою та різноманітністю асоціативних форм прояву громадянського суспільства: від профспілок та партій у сфері політичних інтересів до асоціацій ошуканих вкладників та комітетів територіального самоврядування у громадській сфері, від сімейних та власних фірм в економічній сфері до творчих асоціацій. За даними Державного комітету статистики України, у 2003 р. загальна кількість легалізованих об'єднань громадян склала 120705 (збільшення порівняно з 2002 р. на 31,6%). Станом на 1 січня 2004 р. було зареєстровано 74971 осередок політичних партій та 43756 громадських організацій з місцевим статусом та осередків громадських організацій. На території Луганської області – 5438, з них осередки громадських організацій та політичних партій усіх рівнів – 4153. Хоча кількість громадських об'єднань зростає, але кількість громадян, яка активно бере участь у їх діяльності, збільшилася незначною мірою. Загальна кількість членів нараховує 16,3 млн. осіб (на 0,8% більше порівняно з 2002 р.), з яких 5 млн. – члени, що перебували на обліку центральних органів (зменшення відповідно на 1,9%) [6]. Ця тенденція зберігається, вона свідчить про слабку активність широких мас у процесі формування інститутів громадянського суспільства та збереження патерналістських традицій у суспільстві.

Отже, виходячи зі сказаного, можна виділити такі моменти, які характеризують, з одного боку, особливості структури сучасного

українського громадянського суспільства, з іншого – особливості відношень у середині цієї структури:

- структурні елементи виникають за ініціативою вільних громадян, виходячи з їх соціальних, професійних та інших інтересів;
- ці елементи носять відкритий характер та базуються на демократичних принципах;
- між структурними елементами встановлюються багатовекторні горизонтальні зв'язки;
- структурні елементи громадянського суспільства в тій або іншій мірі підтримують відносини з органами державної влади, з чого виходить, що ці елементи беруть участь не тільки у горизонтальних, але й у вертикальних зв'язках;
- для структурних елементів притаманно зайняття відповідних соціально-ділових ніш діяльності;
- характерною є тенденція прагнення до фінансової самостійності та незалежності;
- при необхідності дані структурні елементи здатні різними засобами мобілізувати на виконання тих або інших соціально значимих завдань достатньо велику кількість активного населення;
- у своїй діяльності вони орієнтуються на вирішення конкретних проблем окремих людей або недержавних організацій та асоціацій.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні необхідно:

1. Законодавчо сформуванати багаторівневу систему відношень: зовнішню – між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства та внутрішню – між інститутами громадянського суспільства.
2. Створити концепцію ефективної взаємодії на горизонтальному та вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства, з чітко зорієнтованою діяльністю та функціями усіх його інститутів.
3. Допомогти стати провідними осередками діяльності місцевим структурам (територіальним громадам, радам, органам самоорганізації населення), як інститутам громадянського суспільства, яким простіше лобіювати інтереси окремих громадян.
4. Для активізації роботи громадських організацій необхідно визначити пріоритетні напрямки їх діяльності. Передати або частково делегувати їм окремі функції державних органів (особливо у соціальній сфері, спорті, культурній діяльності).

5. Забезпечити інформованість населення про діяльність інститутів громадянського суспільства з альтернативних джерел (висвітлювати в ЗМІ роль відповідних інститутів у соціальному житті громадян, запровадити рубрики у газетах з переліком послуг цих інститутів, для формування позитивної громадської думки на телебаченні проводити зустрічі, круглі столи, дебати з представниками усіх гілок влади).

Таким чином, аналізуючи умови та фактори, які сприяють або заважають становленню та розвитку інститутів громадянського суспільства, можна зазначити, що у перспективі Україна має непоганий шанс явити власну високорозвинуту, багатогалузеву, таку, що володіє розгалуженими горизонтальними зв'язками, ефективно діючу модель громадянського суспільства.

1. Соловьев А.И. Три облика государства – три стратегии гражданского общества // Полис. – 1996. – №6. – С. 32. 2. Войтенко Т.О., Гончарук О.С., Привалов Ю.О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання: Наукова збірка / Відп. ред. Ю. Саєнко. – К.: Стилос, 2002. – 368 с.; Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994-2003 / За ред. Н.В. Паніної. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – 98 с. Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 705 с. 3. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт / За результатами загальнонаціонального опитування недержавних організацій України. – К.: Вид. дім “Козаки”, 2003. – С. 18. 4. Основні чинні кодекси і закони України / Уклад. Ю.П. Єлісєвенко. – 2-ге вид. – К.: Махаон, 2003. – С. 329. 5. Там само. – С. 330. 6. Державний комітет статистики України. Україна у цифрах у 2004 році. Статистичний довідник / За ред. О.Г. Осауленко. – К.: “Консультант”, 2005. – С. 19; Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Луганській області. Статистичний довідник “Луганська область у цифрах у 2004 році” / За ред. С.Г. Пінієва. – Луганськ, 2005. – С. 14; Громадські організації в Україні: Стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – Київ, 2004. – С. 7-8.